

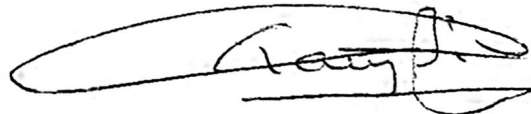
**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ І ЕТНОНАЦІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

ПАЩЕНКО ВІКТОР ІВАНОВИЧ

УДК 328.18:061.005+001.3(447)

**НЕУРЯДОВІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК ІНСТИТУТ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: МЕТОДОЛОГІЯ
ДОСЛІДЖЕННЯ ТА СТАН В УКРАЇНІ**

Спеціальність 23.00.02
Політичні інститути та процеси

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ – 2005

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень Національної академії наук України

Науковий керівник доктор політичних наук

Пахарев Анатолій Дмитрович,

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, головний науковий співробітник

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор

Пойченко Анатолій Михайлович,

Одеський регіональний інститут Національної академії державного управління при Президентові України, директор

кандидат філософських наук, доцент

Степаненко Віктор Петрович,

Інститут соціології НАН України, завідувач відділу історії, теорії та методології соціології

Провідна установа

Національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра політології, м. Київ.

Захист відбудеться “ ____ ” 2005 р. о 14⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.181.01 Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України за адресою: 01011, Київ-11, вул. Кутузова, 8, к. 202.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України за адресою: 01011, Київ-11, вул. Кутузова, 8, к. 218.

Автореферат розісланий “ ____ ” серпня 2005 р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради,
доктор політичних наук

Ю. А. Левенєць

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження викликана сподіваннями, які покладають на неурядові організації політики, урядовці, науковці та прості громадяни. Вони визнають, що в неурядових організаціях міститься потенціал учасників визначення державної політики, агентів артикуляції та трансляції суспільних інтересів та ін. Неурядові організації є складовою будь-якого суспільства, що існує за умов демократичного режиму. Вони є важливим чинником соціального та політичного життя. В залежності від особливостей кожного окремого суспільства відрізняються лише кількість цих організацій та обсяг дій, які вони виконують. В країнах де вони тривалий час мали всі умови для існування, наприклад в США, Канаді, країнах Європи, неурядові організації можна зустріти в усіх сферах суспільного життя, і скрізь вони вносять свій вагомий внесок в справу загального добробуту і стабільності. Стосовно України, то тут їм поки що не вдалося розкрити свій потенціал в очікуваній мірі.

В Україні вони прийшли на зміну псевдо-неурядовим організаціям, які були поширені в Радянському Союзі. Велике значення для їх поширення мало прийняття в 1992 році Закону “Про об’єднання громадян”, який визначив правові засади їх створення і діяльності. Після цього кількість неурядових організацій в Україні постійно збільшується.

Звісно що їх виникнення та поширення не могло не викликати наукового інтересу. Дослідження неурядових організацій провадилося переважно в контексті громадського суспільства. Визнавалося що вони є певним чинном пов’язаними, і неурядові організації розглядалися як ознака наявності громадського суспільства. Але поєднання цього зв’язку так і не було дано. Часто результати дослідження подавалися у вигляді статистичних звітів про кількість організацій, спрямованість їхньої діяльності та інші показники. Тому актуальним ставало завдання більш глибокого вивчення неурядових організацій, яке було б спрямоване не на аналіз правового режиму їх діяльності, не на визначення їх чисельності та упорядкування різноманітності, а на аналіз їх засад, визначення принципів їх існування, і вже звідси, на визначення їх стану та перспектив в Україні.

Дослідження неурядових організацій передусім потребує комплексного теоретичного обґрунтування. Без нього емпіричні дані та створені практичні розробки важко буде адекватно інтерпретувати та оцінити. Тому актуальним є питання розробки методологічної бази дослідження неурядових організацій і аналіз, на її основі, доступних емпіричних даних.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Виконана дисертаційна робота є частиною комплексної науково-дослідної програми, яка виконується в 2002–2004 роках відділом теоретичних та прикладних проблем політології Інституту політичних та етнонаціональних проблем НАНУ, за темою

“Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні”
(держресстрація № 01020002865)

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є визначення природи і принципів взаємозв'язку неурядових організацій з громадянським суспільством, їх стану і перспектив в Україні.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення комплексу таких завдань:

- структурувати, за допомогою виділення етапів розвитку та шкід, теорію громадянського суспільства, як методологічну базу дисертаційного дослідження;
- обґрунтувати новий методологічний підхід до дослідження громадянського суспільства та неурядових організацій;
- визначити функції, типи неурядових організацій та притаманні їм проблеми;

- виявити джерела і сутність “ресурсів” неурядових організацій;
- оцінити, за допомогою статистичних та аналітичних матеріалів, діяльності НУО в Україні

- систематизувати фактори впливу на ефективність неурядових організацій.

Об'єктом даного дослідження є неурядові організації України, їх сучасний стан та перспективи.

Предметом дослідження є принципи діяльності неурядових організацій, їх ресурси та умови.

Метод дослідження. Методологічною базою дисертаційного дослідження є загальна теорія громадянського суспільства. У роботі використано наступні методи: історичний, аналізу і синтезу, індукції та дедукції, моделювання (створення ідеальних типів), дослідження статистичних матеріалів. Інформаційно-аналітичною та методичною базою дослідження стали статистичні матеріали аналітичних інституцій, Закони України та нормативно-інструктивні положення Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, ДПА України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у наступному:

- в рамках теорії громадянського суспільства, виходячи з відмінностей у підставах для громадянських дій, визначено три школи – “далекотлідиного етоїзму”, “відповідальності” та “патріотизму”;
- запропоновано розрізнення “духу” та “матерії” в громадянському суспільстві. “Дух” це потенція, спонтанні правила, створення яких йшло шляхом еволюції чи розвитку, а “матерія” це наслідки їх дотримання, їх “прояв” у видимих діях. Цей підхід дав можливість визначити категорію – “Громадянськість”, яка має важливе значення, оскільки дає змогу досліджувати громадянське суспільство в його потенційному стані, і досліджувати питання про “ресурси” “організацій громадянського суспільства”;
- неурядові організації визначені як “прояв” громадянського суспільства,

оскільки участь громадян в їх діяльності є наслідком наявності у них таких якостей як здатність і готовність до активної участі, інтерес до примноження не тільки особистих, приватних, але й суспільних надбань, тобто їх орієнтація на суспільне благо або їх почуття солідарності, які є дотриманням правил громадянського суспільства.

– запропоновано два ідеалитипи неурядових організацій – “організації громадянського суспільства” та “організації третього сектору”, виходячи з того що останні не є “проявом” громадянського суспільства.

Високонанено:

- структурування, з виділенням етапів, процесу розвитку теорії громадянського суспільства, визначено новий етап в процесі розвитку теорії “громадянського суспільства”. Визначено сутнісні характеристики кожного з етапів, завдання які ставилися в його рамках, та прийняті символічні узгадальнення. Показано на підставі цього матеріалу можливість, і особливість, функціонування “парадигм” в суспільних науках;

- типологію неурядових організацій, визначено наступні типи – адвокатські, дослідницькі, клубного типу, інфраструктурні або службові, організації взаємної вигоди та, сервісні або організації соціальної справедливості;

- перелік проблем притаманних неурядовим організаціям, визначено що проблемами, зіткнення з якими є характерним і впливає з самої природи неурядових організацій є партикюлярність, нестача “контурентності”, втрата конституційної сторони, та превалювання нестатутної, селективної діяльності;

- типологію “ресурсів” діяльності НУО, якими є як час та енергія громадян так і фінансові надходження у вигляді членських внесків, прямих пожертв фізичних осіб, прибутків організації від власної діяльності, донорської діяльності, видатків з бюджетів, корпоративної благодійної діяльності бізнесу;

- перелік факторів ефективності діяльності неурядових організацій, до яких відносяться різноманітність та обсяг ресурсів, правовий режим їх діяльності, загальне ставлення влади та суспільства до неурядових організацій, кваліфікованість та здатність до ефективної діяльності самої організації.

Теоретичне та практичне значення роботи полягає в тому що, теоретичні висновки з роботи та методологічні розробки автора можуть бути використані в подальшій розробці проблематики неурядових організацій і громадянського суспільства в Україні. Створено можливість для підвищення ефективності державної політики спрямованої на неурядові організації та політики грантодавчих організацій, а також самої діяльності неурядових організацій. Завдяки визначенню різних типів неурядових організацій, за типом діяльності, виникає можливість диференційованого ставлення. Виділення проблемних моментів загальних для неурядових організацій має сприяти упередженню таких негативних явищ в Україні. Завдяки виділенню факторів ефективності діяльності НУО виникає можливість до впливу на їх загальну ефективність.

Анробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи доповідалися і дістали позитивні оцінки на наступних науково-практичних конференціях та семінарах: "Україна-Польща: шлях до європейської співдружності" (Тернопіль, 2002), "Україна-Польща: шлях до європейської співдружності" (Тернопіль, 2003), "Громадянське суспільство та народовалада в сучасній Україні" (Київ, 2004).

Дисертаційне дослідження є самостійною науковою працею, а нові наукові результати, які винесені на публічний захист, отримані одноосібно автором. Внесок здобувача в колективні наукові праці конкретизовано у списку публікацій.

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано, у фахових виданнях, визначених ВАК України, чотири наукові праці:

Структура дисертації зумовлена характером проблематики, постановкою мети та завдань дослідження. Робота складається з вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел, який налічує 197 найменувань. Основний зміст дисертації викладено на 202 сторінках друкованого тексту, що містить 2 рисунки і 9 аналітичних таблиць, у тому числі також список використаних джерел 19 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Перший розділ дисертаційної роботи **"Місце і роль неурядових організацій в системі громадянського суспільства: історичний та теоретико-методологічний аспект"** присвячено розгляду структури теорії громадянського суспільства та визначенню системи принципів дослідження зазначеної проблематики.

В першому підрозділі – **"Дослідження неурядових організацій та громадянського суспільства в Україні"** розглядається стан наукової розробленості наукової літератури по тематичі.

Теорія громадянського суспільства розглядається в другому підрозділі – **"Історія розвитку проблеми громадянського суспільства"**. Для цього в процесі розвитку теорії виділяються, як це було запропоновано і С. Г. Рябовим та Б. Г. Капустін, етапи. Під час першого етапу розвитку теорії основоположним є представлення двох станів буття людини – природного та громадянського. Ця дихотомія є базовою для праць Т. Гоббса, Д. Локка, Д. Юма, А. Фергюсона, в яких громадянське суспільство розглядалося як *статус* розвитку суспільства. Дихотомія громадянське суспільство – держава виступає в якості базового принципу під час другого етапу, представники якого Г. В. Ф. Герель та Т. Пейн), а громадянське суспільство розглядається як *сфера* суспільства. Використання, зокрема Е. Геллером та Д. Кіном, дихотомії громадянське суспільство – негромадянське суспільство дозволяє говорити про третій етап розвитку громадянського суспільства, коли воно розглядалося як *тип* суспільства.

В третьому підрозділі – **"Теоретико-методологічні засади вивчення феномену громадянського суспільства"** розглянуто деякі з варіантів виділення шкіль в теорії громадянського суспільства, зокрема Г. Гайлена та А. Колодій та запропоновано свій, який опирається на відмінності в визначенні підстав громадянських дій. Розгляд підстав до громадянських дій слід вважати важливим, оскільки є дії аналогічні до громадянських за формою. В рамках теорії громадянського суспільства можна говорити про три варіанти підстав громадянських дій, і відповідно шкіль. Це "далекотяглиий егоїзм", "відповідальність", "патріотизм". Втім вони є лише спробами описати існуючі, на думку вчених – представників різних шкіль, підстави для громадянських дій.

В четвертому підрозділі **"Громадянське суспільство і неурядові організації: взаємовідносини та методологія їх дослідження"** викладено обґрунтовані методології у відповідності з принципами якої відбувається дослідження неурядових організацій як інституту громадянського суспільства.

Для цього виділено складові елементи того феномену суспільного життя що його можемо назвати громадянським суспільством. В першу чергу можемо виділити, як було обрано сказано, його "дух" та "матерію". "Дух" є одним з спонтанних порядків, ніким не встановлюваними правилами, згідно з якими люди реагують на своє безпосереднє оточення. Вся теорія "Громадянського суспільства" є, фактично спробою описати ці правила, виявити їх генезис і закономірності виникнення, їх співвідношення та ієрархію.

В рамках дисертації важливими є видими наслідки, адже вони виявляються лише в фактичному дотриманні, створюючи "матерію" громадянського суспільства. Вона є різноманітною, оскільки на її зміст і форму впливають два фактори – "дух" (спонтанні правила) і конкретні факти стосовно яких вони застосовуються. Відтак є різні "прояви" "духу" громадянського суспільства які складають "матерію", і одним з цих проявів є неурядові організації.

Другий розділ **"Функції, типи та ресурси неурядових організацій"** спрямовано на аналіз сукупності неурядових організацій, її структури і визначення чинників що визначають її природу і сутність. Розглядаються і визначаються типи неурядових організацій.

Перший підрозділ **"Неурядові організації – функції, типологія, варіанти визначення та назви"** містить визначення множини функцій притаманних неурядовим організаціям, а саме – комунікаційну, контрольну, досягнення суспільнозначимих благ, сервісну або досягнення соціальної справедливості та функцію кооперації та мобілізації. З метою впорядкування множини неурядових організацій, яка відрізняється різноманітністю було виділено головні їх типи. За критерій при цьому було обрано тип діяльності. Внаслідок цього було виділено сілдуочі організації – адвокатські, дослідницькі, клубного типу, інфраструктурні або

службові, організації взаємної вигоди та, сервісні або організації соціальної справедливості.

В другому підрозділі **“Проблеми в діяльності неурядових організацій”** увагу звернено на проблеми які викликані самою природою та особливостями неурядових організацій. Діяльність цих організацій, корисна і потрібна для суспільства, стикається з перешкодами. Ці перешкоди можуть бути як зовнішніми за походженням, наприклад тиск або непродумана політика держави, так і внутрішніми, які виникають внаслідок викривлення чи ухилення від принципів на яких базується діяльність неурядових організацій як **“прояву”** громадянського суспільства. Цими перешкодами можуть бути партитулярність, нестача **“конгруентності”**, втрата конституційної сторони, та превалювання нестатутної, селективної діяльності. За умови наявності цих проблем в діяльності організації, можна говорити про втрату нею статусу організації громадянського суспільства.

В третьому підрозділі **“Ресурси діяльності неурядових організацій”** визнається що серед неурядових організацій не всі є **“проявом”** громадянського суспільства, але для їх адекватного розгляду потрібен новий підхід. В рамках якого вводяться нові типи неурядових організацій, які не є ані родовими, ані середніми, ані статистичними (визначеними на основі періодичності). Поява їх обумовлена певними неологіками традиційних інструментів аналізу неурядових організацій. Типологі та класифікації можуть добре слугувати для впорядкування різноманітної множини неурядових організацій, і для подальшої ідентифікації її окремих представників. Але вони мають доволі обмежену евристичність, про що можуть свідчити результати досліджень, в яких подібні методи використовувалися. Це вимагає створення і застосування також і інших підходів до вивчення стану і перспектив неурядових організацій.

Створення класифікацій і типологій, фактично, є спробами побачити загальне в різних організаціях, звести множинну неурядових організацій до якихось загальних класів чи типів. Автор пропонує замість генералізації застосувати тоталізацію – відбір та мисленне підсилення (до форми логічно зрозумілої інтелектуальної конструкції) певних характеристик явища, які є доступними для спостереження елементами дієвості. Наслідком тоталізації є створення двох нових типів неурядових організацій, своєрідних **“стагонів”**, які в реальності віднайти важко, але які є важливими методичними інструментами.

Неурядова організація є **“проявом”** громадянського суспільства тоді, коли її діяльність є **“фактичним лотриманням”** правил громадянського суспільства. Для **“прояву”** громадянського суспільства, або просто **“організації”** громадянського суспільства, головним ресурсом є **“громадянськість”**. Організації взаємної вигоди створюються завдяки наявності загальних для учасників приватних інтересів, там де промаданам притаманні здатність до спонтанної кооперації, до співпраці з іншими та визнання їх правосуб'єктності, такі як **як автономність, “модульність”** та генералізована довіра, тобто там де є **“громадянськість”**.

Цього не можна сказати, про достатню велику кількість організації. Проте вони зацікавлені частинною **“третього сектору”**, зацікавлені недержавними і неприбутковими. Вони виконують деякі з визначених нами функцій **“третього сектора”**, і слугують протитвагою державному та недержавному прибутковому секторам. Вони, як і організація громадянського суспільства, є важливим елементом **“третього сектору”**, тому ми обрали для них назву – **“організації третього сектору”**. Відтак **“третій сектор”** охоплює всю множинну неурядових організацій, і лише частина їх є організаціями громадянського суспільства. Відмінність між цими двома типами організацій, це відмінність перш за все в принципах діяльності та в ресурсах, які вони використовують та на які розраховують, а також, зокрема, в тому що **“організації”** громадянського суспільства виконують також і вторинні функції, до яких ми віднесли – тренування лідерських якостей, поширення норм кооперації та солідарності в суспільстві, громадянської участі, взаємності та ін.

Організації громадянського суспільства можна відрізнити від організації **“третього сектору”** за тим, що вони, по-перше, зацікавлені і сприяють залученню нових членів до своїх рядів, це притаманне для всіх організацій громадянського суспільства за деяким виключенням. По-друге, в їх діяльності є відсутнім протиставлення по лінії **“чужі – свої”**. Деякі з організацій **“третього сектору”** мають надто широку сферу впливу на своїх членів. Їх устрій відповідає швидше обштинному чи сімейному, а не устрєві організації громадянського суспільства. По-третьє це **“заняжтованість”**, в позитивному значенні цього слова. Вона означає що організація має чіткі, протоложені, усвідомлені і відомі всім її членам мету та орієнтири діяльності. Крім того, важливим є **“ресурс”** організації. Точніше яке співвідношення в ньому складають праця волонтерів або внесок членів організації (в тій чи іншій формі) та стороннє фінансування. Щоправда до цього критерію треба відноситись обережно, пам'ятаючи про специфіку **“штатних”**, дослідницьких, інфраструктурних та сервісних організацій, яка втікає з принципів та засад на яких вони здійснюють свою діяльність.

Третій розділ **“Діяльність неурядових організацій в Україні: оцінка, фактори ефективності та перспективи”** спрямовано на аналіз стану **третього сектору** в Україні, чинників що його зумовлюють, та можливостей впливу.

В першому підрозділі **“Неурядові організації в Україні: стан та діяльність”** аналізуються дані опитувань громадян України, членів неурядових організацій та експертів стосовно неурядових організацій. Згідно з цими даними, можна зробити висновок – громадяни України вважають що неурядові організації або зовсім не діють, або діють неефективно, частка населення, зайнятого громадянською діяльністю, є не лише невисокою, а ще й має тенденцію до зниження, дуже мала кількість населення України охоплена мережею неурядових організацій. Взагалі, слід визнати, що діяльність неурядових організацій і

громадяни, і члени самих організацій, і експерти, вважають корисною, але неефективною.

Другий підрозділ "Проблеми та перспективи неурядових організацій" містить дослідження причин їх неефективності. Викликана вона комплексом причин. На думку громадян головними є низька активність неурядових організацій та неспроможність реально впливати на ситуацію в регіоні і в країні. Проте коло причин набагато ширше, поряд з вказаними це – відсутність достатніх коштів для їх діяльності, слабкість організаційного управління, невідповідний професійний рівень членів організацій, відсутність широкопоширеної інформації про їх діяльність, фінансові зловживання керівного складу цих об'єднань, їх залежність від одного джерела надходжень (держави, підприємства, спонсора, міжнародної донорської агенції), відсутність підтримки їхньої діяльності з боку населення, неготовність нашого суспільства до широкого поля діяльності цих об'єднань, проблеми і складнощі при отриманні офіційної рестрації та інші юридичні проблеми пов'язані з недосконалістю чинного законодавства, недосконалість механізм оподаткування фінансових зобов'язань організації, недостатня координація з іншими НДО, брак інформації про програми та проекти різних фондів. Вся ця множина проблем, фактично, зводиться до двох головних і взаємопов'язаних – відсутність ресурсів та "попиту".

"Громадянськість", яка стосовно неурядових організацій виражається вчасі та енергії громадян, є важливим ресурсом для "організації громадянського суспільства". Але в Україні вони фактично його позбавлені, оскільки до активної громадської діяльності у нас залучені дуже мало громадян. Тому лише за дуже малим про шарком громадян України можна визнати що вони володіють і знанням про роль, функції та можливості неурядових організацій, і знанням про реальні шляхи участі в них, і здатностями (навичками) та внутрішніми установками необхідними для того, щоб знання доповнювалося відповідною практичною активністю. Ситуація ускладнюється тим фактом, що якість вплинути, наприклад директивно, на ситуацію з забезпеченістю цим типом ресурсів, дуже важко.

Проблемним виглядає і фінансування "організації третього сектору". Головним, на сьогоднішній день джерелом надходжень для неурядових організацій України є міжнародні донорські агенції. Але їх діяльність в цій царині не можна назвати особливо успішною. Нерозуміння стану явища не дає їм можливості правильно оцінити і визначити його реальні потреби, а відтак веде до неправильної, нерезультативної політики. Як наслідок, намарне пропадають їх зусилля і не досягається очікувана від вкладених коштів. Неефективність їх політики викликана, перш за все, наступними: заборонократизованістю самих грантодавчих організацій, відсутністю критеріїв оцінки ефективності соціальних програм що реалізуються, незастосовності більшості теоретичних положень, які визначають стратегії закордонних грантодавчих організацій в Україні, до

місцевих умов, двозначністю ролі грантодавчих організацій в побудові українського громадянського суспільства.

Та й сама ситуація, коли неурядові організації є залежними від фінансування з одного, до того ж закордонного, джерела, містить загрозу для стабільності діяльності та відповідності дій. Звідси випливає також і проблема диверсифікації джерел фінансування. Стосовно членських внесків як серйозного чиннику у фінансуванні неурядових організацій в Україні наразі говорити не варто, оскільки вони є пов'язаними або з високою ефективністю, або з високим рівнем "громадянськості".

Інші можливі джерела фінансування, а саме надходження від власної економічної діяльності та від корпоративної філантропії і приватних пожертвувань, також поки не набули того значення для фінансування неурядових організацій, на яке вони можуть розраховувати виходячи зі світового досвіду і можливостей, зокрема, українських підприємницьких кіл. Особливістю цих джерел є те, що на них значний вплив може справити держава, виступивши важливим чинником поліпшення ситуації з фінансуванням неурядових організацій. Але зараз держава політика не надто сприятлива і для власної економічної діяльності НУО, і для пожертвувань, так наприклад українське законодавство не надає фінансових пільг та податкових знижок, які вели б до заохочення благодійництва.

"Організації третього сектору", в силу особливостей своїх ресурсів, мають кращі шанси на розвиток, але в силу цього ж, вони потребують і контролю за їх використанням. Це може бути самоконтроль в рамках "третього сектору", контроль зі сторони громадськості, шляхом створення наглядових рад і комітетів, або контроль зі сторони грантодавців всіх типів. Найкращим було б поєднання їх зусиль і створення, на підставі загальноновизнаної і обгрунтованої методики і критеріїв, загальноукраїнського Рейтингу неурядових організацій, яким могли б керуватися при розміщенні своїх ресурсів і грантодавці, і приватні пожертувачі, і волонтери.

Нестача ресурсів є пов'язаною, в великій мірі, з відсутністю "попиту" на діяльність неурядових організацій. Відсутність попиту зі сторони державних структур викликана, в деяких випадках, побоюванням конкуренції, а в деяких – недовірою або просто неувягою, яка виникає внаслідок поточної поінформованості і неправильного уявлення про їх цілі, завдання і способи роботи. Відсутність попиту зі сторони широких кіл громадськості пояснюється тим, що вони ще не звикли до широкого поля діяльності цих об'єднань. НУО можуть виконувати певні важливі для суспільства функції, але в суспільній свідомості вони або не уявляються придатними для цього, або взагалі не співвідносяться з ними.

Ці проблеми для свого вирішення потребують, в першу чергу, відповідних зусиль зі сторони самої мережі НУО. Але вони можуть пропасти намарне, якщо не

будуть сумішатися з вдосконаленням їхнього організаційного управління, підвищенням професійного рівня членів організації, поширенням інформації про їх діяльність, та упередженням фінансових зловживань керівного складу організації.

ВИСНОВКИ

У висновках подано основні результати дисертаційного дослідження, а також сформульовані практичні рекомендації.

1) Виходячи з використання в її рамках відмінних опозиційних пар, які визначають підхід до вивчення і самої природу "Тромадянського суспільства", виділено три етапи. На першому тромадянське суспільство розглядалося як *етип* розвитку суспільства, на другому як *сфера* суспільства, і на третьому як *тип* суспільства. Це накладало вирішальний відбиток і на розуміння тромадянського суспільства, і на визначення часових рамок його існування.

2) Зважаючи на відмінності в визначенні підстав тромадянських дій виділено три школи в рамках теорії тромадянського суспільства – "дадекоглядний етоїзм", "відповідальність", "патріотизм". Представлені в рамках цих шкіл аргументації є спробами описати існуючі, на думку вчених – представників різних шкіл, підстави для тромадянських дій.

3) Було виділено складові елементи того феномену суспільного життя, що його можна назвати тромадянським суспільством. Виділено, в першу чергу, його "дух" та "матерію". "Дух" є одним з спонтанних порядків, ніким не встановлюваними правилами, згідно з якими люди реагують на своє безпосереднє оточення. Вся теорія "Тромадянського суспільства" є, фактично спробою описати ці правила, виявити їх генезис і закономірності виникнення, їх співвідношення та ієрархію. Їх зримі наслідки, які виявляються лише в фактичному дотриманні, є "матерією" тромадянського суспільства. Вона є різноманітною, оскільки на її зміст і форму впливають два фактори – "дух" (спонтанні правила) і конкретні факти стосовно яких вони застосовуються. Відтак є різні "прояви" "духу" тромадянського суспільства які складають "матерію", і одним з цих проявів є неурядові організації.

4) Неурядові організації, виконують ряд важливих для суспільства функцій – комунікаційну, контрольну, досягнення суспільнозначимих благ, сервісну або досягнення соціальної справедливості та функцію кооперації та мобілізації.

5) Обравши за критерій тип діяльності неурядової організації дисертантом виділено головні їх типи – адвокатські, дослідницькі, клубного типу, інфраструктурні або службові, організації взаємної вигоди та, сервісні або організації соціальної справедливості.

6) Діяльність цих організацій стикається з певними перешкодами. Ці перешкоди можуть бути як зовнішніми за походженням, так і внутрішніми, які

виникають внаслідок викривлення чи ухилення від принципів, на яких базується діяльність неурядових організацій як "прояву" тромадянського суспільства. Цими перешкодами можуть бути партікулярність, нестача "конгренетності", втрата конституційної сторони, та переважання нестатутної, селективної діяльності.

7) Вводяться два нові типи НУО – "організації тромадянського суспільства" і "організації третього сектора". Неурядова організація є "проявом" тромадянського суспільства тоді, коли її діяльність є "фактичним дотриманням" правил тромадянського суспільства. Для "прояву" тромадянського суспільства, або просто "організації тромадянського суспільства", головним ресурсом є "тромадянськість". Цього не можна сказати, про достатньо велику кількість організації. Проте вони залишаються частиною "третього сектору", залишаються недержавними і неприбутковими. Вони виконують деякі з визначених нами функцій "третього сектора", і слугують противагою державному та недержавному прибутковому секторам. Вони, як і організації тромадянського суспільства, є важливим елементом "третього сектора", тому для них обрано назву – "організації третього сектору".

8) Однак зараз обидва типи організації не є надто корисними в масштабах суспільства. За даними опитувань тромадяни України вважають що неурядові організації або зовсім не діють, або діють неефективно, лише 10% опитаних заявили що, безпосередньо стикалися з діяльністю тромадянських об'єднань або політичних партій: зверталися до них по допомозі, одержували консультації, брали участь у заходах, які вони проводили, та ін., а частка населення, зайнятого тромадянською діяльністю, є не лише невисокою, а ще й має тенденцію до зниження. Це є найкращим свідченням того, яка мала кількість населення України охоплена мережею неурядових організацій. Взагалі, слід визнати, що діяльність неурядових організацій і тромадяни, і члени самих організацій, і експерти, вважають корисною, але неефективною.

9) Нефективність неурядових організацій в Україні викликана комплексом причин. На думку Тромадян головними причинами є їх низька активність та неспроможність реально впливати на ситуацію в регіоні і в країні. Проте коло причин набагато ширше, поряд з вказаними низькою активністю та неспроможністю до реального впливу це – відсутність достатніх коштів для їх діяльності, слабкість організаційного управління, невиповідний професійний рівень членів організації, відсутність широкопоширеної інформації про їх діяльність, фінансові зловживання керівного складу цих об'єднань, їх залежність від одного джерела надходжень (держави, підприємства, спонсора, міжнародної донорської агенції), відсутність підтримки їхньої діяльності з боку населення, неготовність нашого суспільства до широкого поля діяльності цих об'єднань, проблеми і складнощі при отриманні офіційної реєстрації та інші юридичні

проблеми пов'язані з недоосконалістю чинного законодавства, недоосконала шкала оподаткування фінансових зобов'язань організації, недостатня координація з іншими НДО, брак інформації про програми та проекти різних фондів. Вся ця множина проблем, фактично, зводиться до двох головних і взаємопов'язаних – відсутність ресурсів та "попиту".

10) "Громадянськість", яка стосовно неурядових організацій виражається в часі та енергії громадян, є важливим ресурсом для "організації громадянського суспільства". Але в Україні вони фактично його позбавлені, оскільки до активної громадської діяльності у нас залучені, за даними опитувань менше п'яти процентів, а не залучені більше відсотків процентів. У якихось заходах неурядових організацій брали участь близько п'яти процентів опитаних, стосовно членства – 69,3% заявили що вони не належать до жодних організацій, 21,2% є членами профспілок, 3,6% партій, 3% клубів за інтересами та 2,6% в НУО. Тому лише за дуже малим про шарком громадян України можна визнати що вони володіють і знанням про роль, функції та можливість неурядових організацій, і знанням про реальні шляхи участі в них, і здатностями (навичками) та внутрішніми умовами необхідними для того, щоб знання доповнювалися відповідною практичною активністю.

11) Проблемним виглядає і фінансування "організації третього сектору". Головним, на сьогоднішній день, джерелом надходжень для неурядових організацій України є міжнародні донорські агенції. Але їх діяльність не відрізняється ефективністю, внасслідок забюрократизованості самих грантодавчих організацій, відсутності критеріїв оцінки ефективності соціальних програм що реалізуються, незастосовності більшості теоретичних положень, які визначають стратегії закордонних грантодавчих організацій в Україні, до місцевих умов, двозначності ролі грантодавчих організацій в побудові українського громадянського суспільства.

Сама ситуація, коли неурядові організації є залежними від фінансування з одного, до того ж закордонного, джерела, містить загрозу для стабільності їх діяльності та відповідності дій. Звідси впливає також і проблема диверсифікації джерел фінансування.

Стосовно членських внесків як серйозного чиннику у фінансуванні неурядових організацій в Україні наразі говорити не варто, оскільки вони є пов'язаними або з високою ефективністю, або з високим рівнем "громадянськості". Інші можливі джерела фінансування, а саме надходження від власної економічної діяльності та від корпоративної філантропії і приватних пожертвувань, також поки не набули того значення для фінансування неурядових організацій, на яке вони можуть розраховувати виходячи зі світового досвіду і можливостей українських підприємницьких кіл. Особливістю цих джерел є те, що на них значний вплив

може сприяти держава, вступивши важливим чинником поліпшення ситуації з фінансуванням неурядових організацій. Але заради державна політика не надто сприятлива і для власної економічної діяльності НУО, і для жертвувань на їх користь.

12) Нестача ресурсів є пов'язаною, в великій мірі, з відсутністю "попиту" на діяльність неурядових організацій. Відсутність попиту зі сторони державних структур викликана, в деяких випадках, побоюванням конкуренції, а в деяких – недовірою або просто неувагою, яка виникає внаслідок поганої поінформованості і неправильного уявлення про їх цілі, завдання і способи роботи. Відсутність попиту зі сторони широких кіл громадянськості пояснюється тим, що вони ще не звикли до широкого поля діяльності цих об'єктів. НУО можуть виконувати певні важливі для суспільства функції, але в суспільній свідомості вони або не уявляються придатними для цього, або взагалі не співвідносяться з ними.

13) "Організації третього сектору", в силу особливостей своїх ресурсів, мають кращі шанси на розвиток, але в силу цього ж вони потребують і контролю за їх використанням. Це може бути самоконтроль в рамках "третього сектору", контроль зі сторони громадянськості, шляхом створення наглядових рад і комітетів, або контроль зі сторони грантодавців всіх типів. Найкращим було б поєднання їх зусиль і створення, на підставі загальноузнаваної і об'єктивної методики і критеріїв, загальноукраїнського Рейтингу неурядових організацій, яким могли б керуватися при розміщенні своїх ресурсів і грантодавці, і приватні жертувачі, і волонтери.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Пашенко В. Громадянське суспільство: генеза концепції // Наукові записки Збірник. – К.: ПІЕНД, 2002. – Сер. "Політологія і етнологія", Вип. 20. – С. 219-226.
2. Пашенко В. Громадянське суспільство та неурядові організації: базові характеристики та взаємозв'язок // Сучасна українська політика: політика та політологи про неї. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корельського НАН України, 2003. – С. 332-339.
3. Пашенко В. Моделі нормативного обґрунтування "громадянськості" // Політичний менеджмент. – 2004. – № 3. – С. 58-69.
4. Пашенко В. Громадянське суспільство: предмет дослідження // Наукові записки / Збірник. – К.: ПІЕНД, 2004. – Сер. "Політологія і етнологія", Вип. 25. – С. 128-142.
5. Пашенко В. Неурядові організації: перспективи розвитку. (Методологія дослідження) // Трибуна. – 2004. – № 11-12. – С. 26-28.

АНОТАЦІЇ

Пашенко В.І. Неурядові організації як інститут громадянського суспільства: методологія дослідження та стан в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – Політичні інститути та процеси. – Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, Київ, 2005.

Дисертація присвячена створенню методологічної основи дослідження неурядових організацій та визначенню їх стану та перспектив в Україні.

Встановлено та описано етапи розвитку і школи теорії громадянського суспільства. Внаслідок розрізнення громадянських дій і дій подібних до громадянських важливим є визначення підстав до дій. Завдяки відмінності проаналізованих підстав запропоновано свій варіант шкіль теорії громадянського суспільства. В роботі визначено принципи дослідження неурядових організацій як “прояву” громадянського суспільства.

Здійснено типологізацію неурядових організацій за типом діяльності та сформульовано, на підставі відмінностей в ресурсах, два їх головні типи. Описано стан неурядових організацій та чинники що його зумовлюють і є важливими для подальшого його розвитку.

На основі результатів дисертаційного дослідження зроблені висновки та сформульовані практичні рекомендації.

Ключові слова: неурядова організація, громадянське суспільство, організація третього сектору, організація громадянського суспільства.

Paschenko V.I. Non-governmental organization as a institute of the civil society: methodological basis and condition in Ukraine. – Manuscript.

Thesis on obtaining a scientific degree of a Candidate of political science in speciality 23.00.02 – Political institute and process. – Institute of political and ethnopolitical research of the NAS of Ukraine, Kyiv, 2005.

The dissertation deals with the formation of the methodological basis for researching of non-governmental organizations and defining of their conditions and prospects in Ukraine.

The author defined and described the stages of the development and schools of the civil society theory. As a result of the description of the civil activity and activity of that kind the importance of the motives of such activity was defined. The own variant of schools of civil society theory was offered because of the difference in analyzed motives. The work contains the principles for researching of non-governmental organizations that can be determined as a “means” of civil society.

Non-governmental organizations were defined in accordance with the types of their activity. Two main types of activity were formed according to the difference in resources.

Also the condition of non-governmental organizations and the factors for its formation were described. These factors are very important for the further development of the conditions of non-governmental organizations.

On the basis of research outcomes the conclusions are made and the practical guidelines are formulated.

Keywords: non-governmental organizations, civil society, organization of the third sector, organization of the civil society.

Пашенко В.І. Неправительственные организации как институт гражданского общества: методология исследования и состояние в Украине. – Рукопись.

Дисертація на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – Политические институты и процессы. – Институт политических и этнонациональных исследований НАН Украины, Киев, 2005.

Дисертация посвящена созданию методологической основы исследования неправительственных организаций и определения, на ее основе, их состояния и перспектив в Украине.

В диссертации установлено и описано этапы развития теории гражданского общества, когда благодаря применению различных базовых дихотомий гражданское общество последовательно понималось как этап развития общества, как сфера общества, как тип общества. Приведены примеры выделения в рамках теории гражданского общества научных школ. Доведена возможность существования помимо гражданских, действий подобиных к гражданским. На этом основании важным признано определение оснований действий. Благодаря отпечям в проанализированных основаниях предложен свой вариант выделения школ в теории гражданского общества, а именно школ «дальновидного эгоизма», «ответственности», «патриотизма».

Определены принципы исследования неправительственных организаций. Предложено в качестве основных рассматривать различение «духа» и «материи» гражданского общества, определение их взаимосвязи как проявления «духа» в «материи», множественность возможных форм «материи» и рассмотрение неправительственных организаций как одной из возможных форм проявления «духа» гражданского общества.

Определены основные, важные для общества, функции неправительственных организаций – коммуникационная, контрольная, достижения общественно-значимых благ, сервисная или достижения социальной справедливости и функция кооперации и мобилизации. На основании типа деятельности как критерия, проведена типологизация организаций. Выделены следующие типы организаций – адвокатские, исследовательские, клубного типа, инфраструктурные или служебные, организации взаимной выгоды и сервисные

или организации социальной справедливости. Эти организации в своей деятельности сталкиваются как с внешними так и с внутренними проблемами, которыми могут быть партикулярность, недостаток «конгруэнтности», потеря контактирующей стороны и превалирование селективной, внеустановной деятельности.

Сформулировано дополнительно, на основании отличий в ресурсах, два типа неправительственных организаций – организации третьего сектора и организации гражданского общества. Неправительственные организации являются «проявлением» гражданского общества только тогда, когда их деятельность является «фактическим следствием» правил гражданского общества. Тогда организация может считаться «организацией гражданского общества» и ее главным ресурсом является «гражданственность». Этого нельзя сказать о достаточно большом количестве организаций. Но они все же являются негосударственными и неприбыльными, выполняют указанные нами функции «третьего сектора». Они как и организации «гражданского общества» являются важным элементом «третьего сектора». Таким образом «третий сектор» охватывает все множество неправительственных организаций но лишь часть из них является «организациями гражданского общества».

Описанное состояние неправительственных организаций в Украине, признано полезным, но их деятельность признается недостаточно эффективной. Основными причинами этого являются отсутствие достаточных ресурсов и низкий спрос со стороны общества и государства на услуги неправительственных организаций. «Гражданственность», которая является главным ресурсом для «организаций гражданского общества» и проявляется во времени и энергии граждан, готовых предоставлять их в распоряжение организаций в нынешних условиях для их активной деятельности явно недостаточно. Только очень небольшое количество граждан Украины владеют знаниями о роли, функциях и возможностях неправительственных организаций, представлениями о реальных путях участия в них и способностями (навыками) и внутренними установками необходимыми для того, чтобы знания дополнились практической деятельностью. Другими причинами являются: низкая активность, неспособность реального влияния, слабость организационного управления, несоответствие профессионального уровня членов организаций, отсутствие широко распространяемой информации о их деятельности, финансовые злоупотребления руководящего состава, их зависимость от одного источника поддержки и др.

На основании результатов диссертационного исследования сделаны выводы и сформулированы практические рекомендации.

Ключевые слова: неправительственная организация, гражданское общество, организация третьего сектора, организация гражданского общества.

Підписано до друку 16.08.2005 р. Формат 60х90/16.

Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100. Зам. 50.

«Видавництво "Науковий світ"»®

Свидіттво ДК № 249 від 16.11.2000 р.

м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 504.

200-87-13, 200-87-15, 8-050-525-88-77